

KRITIK SOSIAL WONTEN ING ANTOLOGI GEGURITAN *GEBYAR KASUSASTRAN* (KAJIAN SOSIOLOGI SASTRA)

SOCIAL CRITICAL ON ANTHOLOGY OF GEGURITAN (MODERN JAVANESE POETRY) GEBYAR KASUSASTRAN (AN SOCIOLOGY LITERATURE REVIEW)

Dening: Retno Wulan, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta

Sarining Panaliten

Ancasipun panaliten inggih menika ngandharaken bab perkawis kritik sosial, caranipun ngandharaken kritik sosial, saha *pesan* utawi amanat panganggit ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*. Panaliten menika kalebet panaliten *deskriptif kualitatif*. *Data* ing panaliten menika awujud tembung, *frasa*, ukara, saha *paragraf*. *Sumber data* panaliten menika antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*. Caranipun ngempalaken *data* kanthi *teknik* maos saha nyathet. *Data* dipunanalisis kanthi analisis *deskriptif* kanthi ngandharaken perkawis kritik sosial, caranipun ngandharaken kritik sosial, saha *pesan* utawi amanat panganggit ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*. Cara kangge ngesahaken data inggih menika *validitas semantik*. Lajeng kangge manggihaken *reliabilitas data* dipunginakaken *reliabilitas intrarater* saha *interrater*. Asiling panaliten menika awujud tembung-tembung, *frasa*, ukara saha *paragraf* ingkang kapendhet saking antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* ingkang nedahaken bilih menika wujud perkawis kritik sosial, caranipun ngandharaken kritik sosial, saha *pesan* utawi amanat panganggit ingkang dipuntingali saking *perspektif* kritik sastra *sosiologi* sastra.

Pamijining tembung: kritik sosial, geguritan *Gebyar Kasusastran*, sosiologi sastra.

Abstract

The aim of this study is to explain the matters of criticism social, how to deliver social criticism, and a message of author poem anthology of Gebyar Kasusastran. The type of study used in this research is descriptive qualitative. The data used in this study were in the form of word, phrase, sentences, and paragraphs. The data were obtained from the poem anthology of Gebyar Kasusastran. In collecting the data, reading technique and note taking were used by the researcher. Meanwhile, the data were analyzed by using a descriptive analysis with to explain the matters of critical social, how to deliver social criticism, and a message of author poem anthology Gebyar Kasusastran. Semantic validity were used to check the validity of the data. In addition, to check the reliability of the data, reliability intraratter and inter-rater reliability were used by the researcher. The result of the study is word, phrase, sentences, and paragraphs taken from the poem anthology of Gebyar Kasusastran which explains the matters of critical social, how to deliver social criticism, and a message of author from the perspective of sociology literary criticism.

PURWAKA

Karya sastra dipunanggit boten anamung kangge *hiburan* menapadene kangge nambah bab *koleksi* ing jagading sastra, ananging saged nggambaraken gesang sosial. Limrahipun karya sastra nampilaken gegambaraning pagesangan manungsa, saking gegambaraning pagesangan manungsa kasebut saged nedahaken kasunyatan sosial, Damono (ing Pradopo, 2001: 157). Pramila karya sastra saged minangka sarana

kangge mahyakaken *pesan* moral tumraping manungsa. Karya sastra minangka *produk* ingkang dipunreka kanthi daya *kreatif* – ipun sastrawan minangka perangan saking pagesangan bebrayan ingkang ngandharaken kritik sosial, ingkang awujud sesambetan antawisipun bebrayan, bebrayan kalihan priyantun antawisipun priyantun, saha antawisipun prastawa ingkang dumados wonten ing manah priyantun.

Sastra minangka bab ingkang saged ngandharaken kritik boten saged uwal saking panganggit, saengga sastra dipunanggep minangka *reaksi* panganggit tumrap *realitas sosial* saha budaya ingkang dipunasilaken lumantar *interpretasi* saha penggalihan tumrap *realitas* (Junus, 1986: 15). Karya – karya ingkang dipunripta minangka asiling *interpretasi* saha penggalihan panganggit tumrap *realitas*, ingkang ngandhut bab ekonomi, sosial, politik, budaya, saha moral. Kanthi karya sastra, panganggit ngandharaken kasunyatan sosial ingkang dumados kanthi wujud langsung saha boten langsung.

Salah satunggalipun karya sastra ingkang asring ngemot *pesan* kritik tumraping manungsa inggih menika geguritan. Endraswara (2012: 38-39), ngandharaken bilih paedah utama saking geguritan kangge para panikmat karya sastra inggih kangge nuwuhaken *emosi* saha simpati saking pamaos. Antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* dipunpilih dados *objek* panaliten amargi antologi menika sanadyan basanipun *sederhana*, ananging antologi menika ngemot piwulang gesang ing padintenan. Antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* ngginakaken basa Jawi ngoko, satemah saged nggampilaken para pamaos mliginipun tiyang enem ingkang boten mangertos basa Jawi saged dados mangertosi makna saking geguritan menika. Inggang langkung wigati antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* menika ngewrat maneka warni perkawis saha kritik sosialipun. Saking tigang dhasar kasebut, pramila antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* narik kawigatosan kangge dipuntliti ing bab menapa kemawon kritik sosial ingkang kawrat wonten ing kempalan geguritan menika.

Adhedhasar reng – rengan perkawis ingkang wonten, saged kapundhut wosing perkawis ingkang badhe dipunrembag inggih menika :

1. kritik sosial menapa kemawon ingkang wonten salebetipun antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* ?
2. kados pundi caranipun para panganggit ngandharaken kritik sosial ing salebeting antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* ?
3. kados pundi amanat utawi *pesan* panganggit wonten ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* ?

GEGARANING TEORI

Teeuw (1984:22-23) ngandharaken bilih sastra menika saking basa Sansekerta inggih menika “Sas” ingkang tegesipun wucal utawi ngucal saha “tra” ingkang tegesipun alat utawi piranti. Tegesipun sastra inggih menika piranti kangge mucal. Sastra menika gambaran pagesangan *imajinatif*, ingkang kaandharaken mawi bentuk saha *struktur* basa. Miturut Wellek dan Warren (1990:3), sastra inggih menika kegiatan ingkang *kreatif*, utawi salah satunggaling karya seni. Saking kagiyatan ingkang *kreatif* menika ngasilaken ingkang dipunsebut karya sastra.

Miturut Poerwadarminta (1939: 157), ngandharaken bilih geguritan saking tembung lingga “*gurit*” tegesipun tulisan tataan, kidung, tembang. Salajengipun geguritan tegesipun tembang (uran – uran) ingkang awujud purwakanthi. Hutomo (ing Prabowo, 2002: 7), ngandharaken bilih geguritan inggih menika karya sastra Jawi ingkang jinisipun wonten kalih inggih menika *puisi* Jawi tradhisional saha *puisi* Jawi modheren. *Puisi* Jawi tradhisional gadhah paugeran tartamtu, wondene *puisi* Jawi modheren utawi geguritan boten wonten paugeran – paugeran tartamtu.

Antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* menika minangka buku cithakan Balai Bahasa Jawa Timur,

kangge acara Kongres Bahasa Jawa VI nalika taun 2016 mapan ing Yogyakarta. Buku antologi geguritan menika isinipun awujud kempalan geguritan ingkang dipunripta dening 33 panganggit saha ngasilaken 149 geguritan.

Sosiologi sastra dipuntegesi minangka satunggaling panaliten ingkang gayut kalihan tindak – tanduk masarakat. Tegesipun, sosiologi sastra nyobi manggihaken kualitas *interdependensi* antawisipun sastra kalihan masarakat (Ratna, 2003: 1-3). Sosiologi sastra inggih menika satunggaling pendekatan sastra ingkang ngrembag karya sastra gayut kalihan kawontenaning masarakat. Ancasing panaliten sosiologi sastra inggih menika kangge ngasilaken gegambaran ingkang jangkep ing bab *hubungan timbal balik* antawisipun sastrawan, karya sastra, saha masarakat. Gegambaran ingkang jangkep ing bab *hubungan timbal balik* antawisipun sastrawan, karya sastra, saha masarakat menika wigati sanget kangge nindhakaken pangretosan saha *apresiasi* tumraping karya sastra (Pradopo, 2001: 159).

Damono (1979: 25) ngandharaken bilih kritik sosial wonten ing sastra boten anamung ngengingi perkawis babagan antawisipun gayutipun tiyang *miskin* kalihan tiyang sugih, ananging langkung wiyar inggih menika ngemot sedaya perkawis sosial ingkang wonten ing masarakat. *Sasaran* kritik limrahipun dhateng pamrentahan utawi kawontenan sosial. Kritik dhateng kawontenan masarakat kawastanan kritik sosial. Cekak aosipun kritik sosial menika awujud *kepekaan* batin tumrap ewah – ewahaning masarakat. Kritik sosial minangka *sanggahan* dhumateng perkawis – perkawis ingkang dipunanggep nerak paugeran, hukum saha tata nilai ingkang sampun wonten. Kritik sosial minangka wujud raos tanggap ing kawontenan sosial, kawontenan sosial menika awujud moral, etika, norma, budaya, saha

politik. Kritik sosial minangka sarana panganggit kangge ngandharaken raos cuwanipun tumrap gesanging bebrayan, lumantar medhia kangge ngandharaken kritik sosial salah satunggalipun inggih menika geguritan.

Miturut Sarwadi (1975: 6-16), kritik sastra ing karya sastra saged dipunandharaken kanthi cara *lugas*, *simbolik*, *sinis*, *humor*, saha *interpretatif*. Langkung cethanipun badhe kaandharaken kados makaten :

- a. Sastra kritik ingkang sipatipun *lugas* inggih menika sastra ingkang ngandharaken kritik kanthi langsung tanpa sanepa – sanepa utawi perlambang – perlambang tartamtu ingkang sinandhi ing suwalikipun tembung ingkang dipunginakaken.
- b. Sastra kritik ingkang sipatipun *simbolik* inggih menika sastra kritik ingkang ngandharaken kanthi boten langsung utawi mawi perlambang – perlambang tartamtu. Sastra kritik ingkang kajengipun ngendhani tumindak *kesewenangan* saking tiyang ingkang gadhah panguwasa.
- c. Sastra kritik ingkang sipatipun *sinis* inggih menika sastra kritik ingkang ngandharaken kritik dipunsarengi rasa mangkel kalihan pagesangan ingkang dipunanggep boten ngremenaken. Kebak kasangsaran, *kesewenangan*, *kepalsuan*, *penyelewengan*.
- d. Sastra kritik ingkang sipatipun *humor* inggih menika sastra kritik ingkang ngandharaken kritik kanthi *humor* (ndhagel). Pamaos badhe rumaos ndhagel nalika maos karya kasebut.
- e. Sastra kritik ingkang sipatipun *interpretatif* inggih menika sastra kritik ingkang

ngandharaken kritik kanthi cara alus. Pramila pamaos kedah ngatos-atos anggenipun nafsiraken.

Karya sastra ingkang sae adatipun ngandhut *pesan* moral utawi amanat tumrap pamaos kangge nindakaken tumindak ingkang sae. Sudjiman (1988: 57-58) mratelakaken bilih *pesan* moral utawi amanat saged dipunandharaken kanthi langsung (*eksplisit*) utawi boten langsung (*implisit*). Kanthi langsung (*eksplisit*) bilih panganggit wonten ing tengah utawi pungkasaning cariyos nedahaken kritik, panyaruwe, piweling, wejangan, pamrayogi, saha pepenging ingkang magepokan kalihan gagasan ingkang dados dhasaring cariyos. Kanthi boten langsung (*implisit*) bilih pesen moral dipunandharaken lumantar tindak tanduk paraga wonten ing satunggaling karya sastra.

CARA PANALITEN

Panaliten menika ngginakaken pendekatan sosiologi sastra kanthi metode ingkang sipatipun *deskriptif kualitatif*. Metode *deskriptif* menika saged dipuntegesi minangka *prosedur* kangge ngudhari perkawis ingkang dipuntliti kanthi nggambaraken kawontenan *subjek* utawi *objek* panaliten sakmenika adhedhasar *fakta* ingkang katingal utawi menapa wontenipun (Wiyatmi, 2009:87). Panaliten kanthi jinis *deskriptif* wonten ing panaliten menika dipunginakaken kangge ngandharaken perkawis kritik sosial, ngandharaken cara panganggit ngandharaken kritik sosial, saha ngandharaken amanat utawi *pesan* moral wonten ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*.

Data wonten ing panaliten menika awujud tembung, *frasa*, ukara, saha *paragraf* ingkang ngewrat perkawis kritik sosial, cara ngandharaken kritik sosial, saha amanat utawi *pesan* panganggit. Sumber *data* menika kapendhet saking antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*. *Data* geguritan ingkang kapendhet

anamung 33 geguritan ingkang ngewrat perkawis kritik sosial. Antologi menika katerbitaken dening Balai Bahasa Jawa Timur, rikala taun 2006. Antologi geguritan minangka kempalan geguritan kadadosan saking 149 geguritan kanthi 33 panganggit.

Cara anggenipun ngempalaken *data* wonten ing panaliten menika ngginakaken cara maos saha nyathet. Cara maos inggih menika panaliti maos kanthi tliti kangge mangertosi, nggatosaken, saha nyukani titikan tumrap tetembungan, ukara ingkang ngewrat perkawis kritik sosial, cara ngandharaken kritik, saha amanat utawi *pesan* panganggit wonten ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*. Teknik nyathet menika dipuntindakaken kanthi cara nyathet sedaya *data* ingkang ngandharaken bab perkawis kritik sosial, cara ngandharaken kritik, saha amanat utawi *pesan* panganggit wonten ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*.

Cara ingkang dipunginakaken kangge nganalisis *data* wonten ing panaliten menika ngginakaken cara *deskriptif*. Cara utawi langkah-langkah nganalisis *data* wonten ing panaliten saged dipuntingali wonten ing ngandhap menika. *Data* dipunkelompokaken saha dipunidentifikasi adhedhasar kategori panaliten ingkang jumbuh kaliyan ancasing panaliten. Salajengipun ngandharaken *data* ingkang dipuntliti wonten ing *tabel*. *Data* ingkang sampun dipunkategorikaken lajeng dipunanalisis kanthi *analisis deskriptif*. *Inferensi* inggih menika tahapan kangge damel dudutan saking *data* ingkang sampun wonten.

Caranipun ngesahaken *data* wonten ing panaliten menika ngginakaken cara *validitas semantis* inggih menika kanthi ngukur tingkat *kesensitifan* makna simbolik ingkang gayut kaliyan konteks-ipun (Endraswara, 2011: 164). Kejawi menika, ugi ngginakaken *validitas referensial* ingkang dipunginakaken kangge jumbuhaken menapa *data*

ingkang sampun kapanggihaken trep kalihan referensi ingkang wonten. *Reliabilitas* ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika inggih menika *reliabilitas intraratter* saha *interrater*. Panaliti maos kanthi tiliti saha dipunambali anggenipun maos (*intrarater*) kangge ngasilaken *data* ingkang jumbuh kaliyan perkawis panaliten. *Uji reliabilitas* katindakaken kanthi asring maos kaliyan *nganalisis data* lajeng dipunuji *konsistensipun*. *Reliabilitas interrater* dipuntindakaken kanthi cara panaliti konsultasi dosen pembimbing ngengingi asilipun panaliten.

ASILING PANALITEN

Panaliten menika ancasipun badhe ngandharaken saha paring gambaran bab perkawis kritik sosial, cara ngandharaken kritik, saha amanat utawi *pesan* panganggit wonten ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*.

Damono (1984: 25) ngandharaken bilih kritik sosial wonten ing sastra boten anamung ngengingi perkawis babagan antawisipun gayutipun tiyang *miskin* kalihan tiyang sugih, ananging langkung wiyar inggih menika ngemot sedaya perkawis sosial ingkang wonten ing masarakat. Kritik sosial ingkang dipunwedalaken saking karya sastra saged ngandhut sedaya perkawis ingkang gayutipun antawisipun manungsa kalihan lingkungan, manungsa kalihan manungsa sanes, manungsa kalihan panguwasa utawi pamarintah, saha manungsa kalihan Gustinipun. Sabibaripun dipuntindakaken panaliten tumrap perkawis – perkawis sosial ingkang dipunkritik dening panganggit ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*, saged dipunpanggihaken perkawis sosial ingkang maneka warni.

Perkawis – perkawis ingkang dipunkritik wonten ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* dipunpanggihaken 6 unsur saking 33 geguritan, inggih menika unsur lingkungan, moral, agami, kulawarga, pamarintah, saha ewah – ewahaning kawontenan sosial. Unsur lingkungan dipunpanggihaken 2 geguritan, inggih menika wonten geguritan kanthi irah – irahan *Gundhul – Gundhul Pacul*, saha *Sedhekah Oksigen*. Unsur moral dipunpanggihaken 22 geguritan, inggih menika wonten geguritan *Mesem, Bal Bunder, Klambi, Nyerimpet, Setan, Sepurane Ya, Manungsa, Adigung, Wolak – Walik, Piweling, Tembang Pepenget, Medhitasi Pring, Gajah Weling, Gondrong, Pertiwi, Pepes, Dalu Kang Winingit, Perang Nafsu, Pambudidaya, Krentege Kabudayan, Njaga Endahe Kagunan, Gurit Layang Bathara Kala*, saha *Gebyok Kaca*.

Unsur Agami dipunpanggihaken 5 geguritan inggih menika, *Donga, Pepeling, Kunarpa Tan Bisa Kanda, Perang Nafsu*, saha *Reresik*. Unsur Kulawarga dipunpanggihaken 1 geguritan inggih menika *Cidraning Kamulyan*. Unsur Pamarintah wonten 1 geguritan inggih menika *Gajah Weling*. Unsur ingkang pungkasan inggih menika unsur ewah – ewahaning kawontenan sosial dipunpanggihaken 4 geguritan, inggih menika *Owah, Cumpon, Daktitipake Sapa Ah*, saha *Moderen*. Asiling panaliten menika dipuncawisaken ing tabel menika, ingkang salajengipun kaandharaken kanthi *deskriptif*. Jinisipun perkawis sosial ingkang dipunkritik dhateng panganggit ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* kados ing ngandhap menika:

Perkawis sosial ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* ingkang dipunkritik dening panganggit inggih menika ing bab kawontenan lingkungan alas

ingkang gundhul amargi saking tumindakipun manungsa ingkang sawenang – wenang anggenipun mendhet asiling alam boten dipunsarengi kalihan *reboisasi*. Panganggit ngritik kawontenan kados ing nginggil wonten ing geguritan *Gundhul – Gundhul Pacul* ing ngandhap menika:

Gundhul gundhul pacul

Aja dipacul alase wis gundhul

Kutha – kutha wis kasundhul

Gundhul gundhul pacul

Gundhule sapa sing dipacul?

Gundhulmu iku!

Gundhul – Gundhul Pacul

(Abdul Mukhid, 2016:4) Data 1

Panganggit paring kritik tumrap kawontenan lingkungan wana ingkang gundhul amargi dipunpacul terus – terusan dening manungsa ingkang serakah, salajengipun boten dipunsarengi kalihan *reboisasi* utawi nanem wit – witan malih ingkang enggal.

Panganggit ngritik bab moral kalebet tumindak, tata krama, menapa dene tindak – tanduking manungsa ing pagesangan wonten ing jaman modheren menika. *Degradasi* moral bab panguwasa utawi para wakil rakyat gayut kalihan arta ugi dipunkritik wonten ing geguritan *Gajah Weling*.

Gendhut

Gembrot

Nganti mblorot

Gendhut

Gawene nggembol dhuwit rakyat

Gembrot

Cirine para pejabat

Nganti mblorot

Jalaran kesorot

Gajah Weling

(Fitri Nur Handayani,

2016: 75) Data 19

Geguritan ing nginggil minangka gegambaran bilih para wakil rakyat jaman samenika kathah ingkang boten *amanah* ing bab ngolah saha migunakaken arta rakyat. Arta rakyat ingkang kedahipun dipunginakaken kangge kasejahteraan rakyat, ananging malah dipunkorupsi.

Panganggit ngritik bab unsur agami ngengingi piweling supados tansah nindakaken dhawuhipun Gusti Allah.

Donga

Gamane manungsa kang ampuh

Cekelaning urip

Sarana manembah marang Gusti

Donga

Kudu diiringi kanthi usaha kang temen

Sapa sing temen marang usaha lan donga

Gusti bakal ngijabahi

Donga

(Alvian Bayu K, 2016: 29) Data 10

Geguritan ing nginggil minangka piweling saking panganggit ing bab wigatinipun dedonga dhumateng Gusti Allah.

Panganggit paring kritik ngengingi bab raos boten marem saking asiling nyambut damel para wakil rakyat awit saking tumindakipun ingkang awon boten ndherek paugeran tatakruma ingkang becik. Geguritan *Gajah Weling* kaandharaken ing ngandhap menika:

Gendhut

Gembrot

Nganti mblorot

Gendhut

Gawene nggembol dhuwit rakyat

Gembrot

Cirine para pejabat

Nganti mblorot

Jalanan kesorot

Gajah Weling

(Fitri Nur Handayani,

2016: 75) Data 19

Geguritan ing nginggil minangka gegambaran bilih para wakil rakyat jaman samenika kathah ingkang mblenjani janji ing bab ngolah saha migunakaken arta rakyat.

Panganggit ngritik ngengingi bab tanggungjawab awit jejibahanipun dhateng kulawarga.

Iki dudu crita khayalan

ing angen – angen kudune urip dadi penak lan kepenak

masiya ora liwat rekasan nanging ora kecingkrangan

amung crita lumakuning manungsa siji – sijine,

ana kang melu dalam kepenak ana maneh kang rekasa

pungkasaning ketemu nasib dadi kepenak

iki wong tuwa loro wis adoh banget ditinggalake

ing kutha gedhe

lali tangga teparo apa maneh dulur cedhak

ora eling babar blas siji – sijiya

“sing penting aku kudu sukses ing papan kang paling dhuwur”

lali marang anak – anake kang lagi ngancik welasan taun

pergaulan global bakal dadi gombal

ora beda marang iki anak – anakmu

emprit abuntut bedhug

prakara sepele wasana dadi gedhe

wong tuwa ajur drajate, merga lali marang adate

Cidraning Kamulyan (Iriyanto, 2016: 117) Data

25

Panganggit ngritik bab ewah – ewahan wonten gayutipun kalihan kemajengan *teknologi* menapadene kemajengan *pola pikir* manungsa, kalebet sosial budayanipun. Geguritan *Cumpon* ngandharaken kritik bab ewah – ewahan kawontenan sosial, kritik sosial ingkang kaandhut inggih ing bab nasibipun basa Jawi wonten ing jaman modheren ingkang sansaya mutawatiri.

kurang pirang taun maneh?

sing ngomong nggawe basa Jawa wis padha tuwa arek enom kait manten, setaun rong taun duwe anak

wis ora nggarah yen ing omah nggawe basa Jawa ora ana sing paring tuladha

paling ngerti laku hambeging embuh

mbahe uga nambahi nemen parah

wis ora njawani, pungkase ngendika

“aku yo ora dong, piye?”

kadhung tuwa.

kurang dhiluk, mbah?

putu kurang ajar!

Cumpon

(Agus Pramono, 2016: 12) Data 7

Caranipun ngandharaken kritik dipunandharaken kanthi cara langsung cetha saha boten langsung utawi mawi tandha-tandha tartamtu. Caranipun ngandharaken kritik ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* menika kapanggihaken kanthi cara kritik *lugas*; kritik *simbolik*, saha kritik *sinis*. Anggenipun ngritik,

panganggit ngginakaken cara ingkang langsung saha boten langsung. Cara langsung inggih menika kanthi cara *lugas* ingkang boten mawi sasmita utawi tandha – tandha tartamtu, wondene cara ingkang boten langsung inggih menika cara *simbolik* saha *sinis*.

Sastra kritik ingkang sipatipun *lugas* inggih menika sastra ingkang ngandharaken kritik kanthi langsung tanpa sanepa – sanepa utawi perlambang – perlambang tartamtu ingkang sinandhi ing suwalikipun tembung ingkang dipunginakaken. Kritik *lugas* wonten ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* kapanggihaken ing 25 geguritan inggih menika, *Mesem, Klambi, Owah, Cumpon, Setan, sepurane ya, Daktitipake Sapa Ah???, Donga, Lelakone Urip, Manungsa, Pepeling, Adigung, Wolakwalik, Tembang Pepenget, Kunarpa Tan Bisa Kanda, Gondrong, Pertiwi, Moderen, Dalu Kang Winingit, Cidaning Kamulyan, Perang Nafsu, Pambudidaya, Krentege Kabudayan, Njaga Endahe Kagunan, Gebyok Kaca, saha Reresik*.

Sastra kritik ingkang sipatipun *simbolik* inggih menika sastra kritik ingkang ngandharaken kanthi boten langsung utawi mawi perlambang – perlambang tartamtu. Sastra kritik ingkang kajengipun ngendhani tumindak *kesewenangan* saking tiyang ingkang gadhah panguwasa. Kritik *simbolik* wonten ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* kapanggihaken 5 geguritan inggih menika, *Bal Bunder, Medhitasi Pring, Sedhekah Oksigen, Gurit Layang Bathara Kala, saha Petromaks*.

Sastra kritik ingkang sipatipun *sinis* inggih menika sastra kritik ingkang ngandharaken kritik dipunsarengi raos mangkel kalihan pagesangan ingkang dipunanggep boten ngremenaken. Kebak kasangsaran, *kesewenangan, kepalsuan, penyelewengan*. Kritik *sinis* wonten ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*

kapanggihaken 3 geguritan, inggih menika *Gundhul – Gundhul Pacul, Nyerimpet, saha Gajah Weling*.

Asiling panaliten tumrap unsur perkawis sosial menapa kemawon ingkang dipunkritik dhateng panganggit ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*, salajengipun dipunpanggihi mapinten – pinten *pesan* utawi amanat ingkang dipunandharaken panganggit kangge para pamaos. *Pesan* utawi amanat kala wau wonten gayutipun kalihan perkawis – perkawis ing salebeting masarakat ingkang saged dipunperang kados ing ngandhap menika:

Gayutipun manungsa kalihan dhiri pribadi saged kapanggihaken 6 geguritan inggih menika ing geguritan *Klambi, Setan, Sepurane Ya, Adigung, Medhitasi Pring, Dalu Kang Winingit, saha Petromaks*. Inkang paring amanat antawisipun, pamrayogi bilih tiyang badhe dipunajeni saking anggenipun ngagem busana; pamrayogi supados boten anggadhahi sipat adigung, kumalungkung; pamrayogi supados saged ngoreksi dhiri awit saking sedaya tumindakipun.

Gayutipun manungsa kalihan manungsa sanes kapanggihaken 21 geguritan inggih menika ing geguritan *Mesem, Bal Bunder, Nyerimpet, Manungsa, Wolak – Walik, Piweling, Tembang Pepenget, Gajah Weling, Gondrong, Pertiwi, Perang Nafsu, Pambudidaya, Krentege Kabudayan, Njaga Endahe Kagunan, Gurit Layang Bathara Kala, Gebyok Kaca, Cidaning Kamulyan, Owah, Cumpon, Daktitipake Sapa Ah, saha Moderen*.

Inkang paring amanat ing antawisipun, pamrayogi supados nglampahi gesang kanthi upiya, dedonga, saha nebihaken dhiri saking tumindak awon; pamrayogi supados gadhah unggah – ungguh ingkang sae ing jaman modheren menika; pamrayogi supados saged upiya gadhah moral ingkang sae saha boten nindakaken tumindak *korupsi, kriminal, rudapeksa*

dhateng liyan; saha pamrayogi supados saged ngoreksi dhiri awit saking sedaya tumindakipun. Pamrayogi kangge para sastrawan Jawi supados tansah nguri – uri basa, sastra lan budaya Jawi amrih lestantunipun.

Gayutipun manungsa kalihan panguwasa/pamarintah anamung kapanggihaken satunggal geguritan inggih menika ing geguritan *Gajah Weling*. Ingkang paring amanat bab pamrayogi supados nebihi tumindak awon, kadosta *korupsi*, mblenjani janji dhateng rakyat.

Gayutipun manungsa kalihan Pangeran/Gusti Allah kapanggihaken 5 geguritan inggih menika ing geguritan *Donga*, *Pepeling*, *Kunarpa Tan Bisa Kanda*, *Perang Nafsu*, saha *Reresik*. Ingkang paring amanat ing antawisipun, pamrayogi kangge para manungsa supados tansah eling saha nindakaken dhawuhipun Gusti Allah; pamrayogi supados manungsa tansah saged pasrah dhateng takdir gesang saking Gusti Allah; pamrayogi kangge para manungsa supados saged eling dhateng dosa – dosanipun, satemah saged enggal – enggal tobat; saha pamrayogi kangge para manungsa supados kedah saged nyingkiri hawa nepsu awon.

Gayutipun manungsa kalihan lingkungan kapanggihaken 2 geguritan inggih menika ing geguritan *Gundhul – Gundhul Pacul* saha *Sedhekah Oksigen*. Ingkang paring amanat ing antawisipun, pamrayogi supados boten tumindak ingkang sawenang – wenang ngrisak lingkungan (damel alas gundhul); saha pamrayogi supados sami nenandur wit – witan amargi alas – alas sampun gundhul.

DUDUTAN SAHA PAMRAYOGI

Dudutan ingkang saged dipunpendhet inggih menika kaandharaken wonten ing ngandhap menika.

- a) Perkawis kritik sosial ingkang dipunkritik dening panganggit ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* dipunpanggihaken 6 unsur perkawis sosial, inggih menika perkawis sosial ing unsur lingkungan, unsur moral, unsur agami, unsur kulawarga, unsur pamarintah, saha unsur ewah – ewahaning kawontenan sosial, panganggit antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* langkung paring kawigatosan kangge ngritik bab perkawis kawontenaning moral manungsa ing masarakat.
- b) Cara ngandharaken kritik sosial ingkang dipunpanggihaken wonten ing antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* wonten tigang cara inggih menika mawi kritik *lugas*, kritik *simbolik*, saha kritik *sinis*. Saged dipunpendhet dudutan bilih panganggit paring kritik ing salebeting geguritan kanthi cara langsung inggih menika *lugas* utawi cetha saha mawi cara ingkang boten langsung utawi mawi sasmita tartamtu kadosta *simbolik* saha *sinis*.
- c) Amanat utawi *pesan* panganggit ing salebeting kritik sosial kaperang dados gangsal *indikator* (1) gayutipun manungsa kalihan dhiri pribadi, (2) gayutipun manungsa kalihan manungsa sanes, (3) gayutipun manungsa kalihan panguwasa/pamarintah, (4) gayutipun manungsa kalihan Pangeran/Gusti Allah, (5) gayutipun manungsa kalihan lingkungan.

Panaliten tumrap antologi geguritan *Gebyar Kasusastran* menika taksih anamung winates nliti bab kritik sosialipun kemawon. Pamrayogi kangge panaliten salajengipun tumrap antologi *geguritan* menika saged kanthi nindakaken panaliten sastra ingkang langkung wiyar malih. Taksih kathah perkawis ingkang saged dipuntliti saking antologi geguritan *Gebyar Kasusastran*. Kangge panaliten

salajengipun saged nindakaken panaliten kanthi perangan sanesipun, antawisipun saking pendekatan mimetik sastranipun, utawi saking *psikologi* sastranipun ugi saged dipunteliti. Kejawi menika panaliten salajengipun supados pikantuk asiling panaliten ingkang langkung jangkep malih.

KAPUSTAKAN

- Abikara, Muhammad Eriza, dkk. 2016. *Antologi Geguritan Gebyar Kasusastran*. Sidoarjo: Balai Bahasa Jawa Timur.
- Damono, Sapardi Djoko. 1979. *Sosiologi Sastra: Sebuah Pengantar*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.
- _____. 1984. *Sosiologi Sastra: Sebuah Pengantar*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.
- Endraswara, Suwardi. 2011. *Metodologi Penelitian Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: CAPS.
- _____. 2012. *Teori Pengkajian Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: UNY Press.
- Junus, Umar. 1986. *Sosiologi Sastra: Persoalan Teori dan Metode*. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J.B Wolters' Uitgevers Maatschappij. N. V.
- Prabowo, Dhanu Priyo, dkk. 2002. *Geguritan Tradisional Dalam Sastra Jawa*. Jakarta: Pusat Bahasa Departemen Pendidikan Nasional.
- Pradopo, Rachmat Djoko. 2001. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Hanindita.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2003. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Sarwadi. 1975. *Sastra Kritik dalam Kasusastran Indonesia Modern*. Yogyakarta: IKIP Yogyakarta.
- Sudjiman, Panuti. 1988. *Memahami Cerita Rekaan*. Jakarta: PT. Dunia Pustaka Jaya.
- Teeuw, A. 1984. *Sastra dan Ilmu Sastra*. Jakarta: Pustaka Jaya.
- Wiyatmi. 2009. *Pengantar Kajian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Book Publisher.
- Wellek, Rene dan Austin Warren. 1990. *Teori Kesusasteraan Terjemahan Melani Budianta*. Jakarta: Gramedia.